

Професійний розвиток особистості майбутнього спортивного психолога

У статті розглянуті сучасні погляди на процес професійного розвитку особистості майбутнього спортивного психолога. Подано змістовний аналіз етапів професійної підготовки спортивних психологів та описано основні внутрішні конфлікти, що сприяють (при умові їх подолання) розвитку професійної ідентичності.

Ключові слова: професійний розвиток, особистість, етапи, конфлікти.

В статье рассмотрены современные представления о профессиональном развитии личности будущего спортивного психолога. Выделены этапы профессиональной подготовки спортивных психологов и описаны основные внутренние конфликты, способствующие (при условии их преодоления) развитию профессиональной идентификации.

Ключевые слова: профессиональное развитие, личность, этапы, конфликты.

Процес перетворення особистості у професіонала отримав у вітчизняній психології назву професіоналізації [10]. Вона репрезентує собою цілісний процес, котрий починається з моменту вибору професії й триває упродовж усього професійного життя людини.

Характер змін особистісних, когнітивних, рефлексивних та інших психічних властивостей людини у процесі її професійного розвитку, зазвичай зводиться до двох блоків – мотиваційно-сміслового та операційного. Відповідно вводяться основні концепти [3], в яких описуються психічні складові цього розвитку: “професійно-важливі якості”, “професійні здібності”, “професійні мотиви”, “професійна самосвідомість”. Що ж стосується специфічності різних етапів професійного становлення людини як необхідної ознаки будь-якого розвитку, то вона “проглядається”, з одного боку, в “якісній визначеності” [11] різних типів ведучої діяльності, котрі суб’єкт виконує послідовно в ході професіоналізації (ігрова, навчальна, трудова), з іншого у “квантируванні” загальних тенденцій його психічного розвитку (наприклад, у вигляді стадій адаптації, реалізації

та ін.) [2]. Загалом ж ці загальні тенденції такі: спочатку мова повинна йти про становлення, формування професійно-значущих якостей, а потім – про їх подальший розвиток й вдосконалення [3].

Професія психолога у суспільстві завжди вважалася й вважається однією із складних та загадкових [4]. Не кожному вдається опанувати її секрети, стати справжнім професіоналом. Встановлено, що чим успішніше пройде особистість стадію професійної підготовки, тим краще буде вона підготовлена до майбутньої професійної діяльності.

Існуюча система підготовки спеціалістів з фізичної культури та спорту орієнтована, насамперед, на оволодіння студентами певною системою теоретичних знань, на опанування зовнішніх вимог спеціальних тактичних та технічних вмінь. Специфіка ж професії спортивного психолога висуває особливу вимогу до особистості спеціаліста, а саме розвинуту професійну й особистісну рефлексію. Остання є не лише інструментом самопізнання, але й засобом професійного розвитку та становлення. Саме тому проблема підготовки психологів для спорту знаходить своє відображення у відповідях на запитання: кого вчити, чому вчити та як вчити? [6].

Перше запитання, релевантне для останніх, пов'язано із формуванням змістовного уявлення про образ принципово нового спеціаліста – спортивного психолога, професійною спеціалізацією якого є практична психологія. Наукові дискусії стосовно її ролі та методологічних засад продовжуються, проте беззаперечним є одне: практична психологія в теперішній час визначає “зону близького розвитку” психологічної науки загалом. Професійним простором спортивного психолога є спортивна діяльність: специфіка його роботи полягає в тому, що вона спрямована на вивчення психологічних феноменів в реальних життєвих ситуаціях. Спортивний психолог має справу із конкретними проблемами реального спортсмена, або спортивної команди. Діяльність психолога у таких умовах будується не як рефлексія вченого з приводу деякої психічної реальності, існуючої безвідносно у практиці, а як особливий тип вивчення, розуміння, котре зрештою сприяє розвитку людини.

У процесі професійного становлення будь-яка діяльність виступає не як самоціль, а як умова розвитку, формування й

виховання людини. Оскільки означена проблема розглядається виключно у площині спорту, вважаємо за доцільне відмітити, що поразка спортсменів відбувається часто не стільки через фізичну невідповідність, скільки через моральну недорозвиненість: конформізм, слабке відчуття власної гідності, “паралічу волі”, синдрому чужої спини та інше. Своєрідність діяльності спортивного психолога, особливі критерії її результативності визначають й багатосторонність професійної підготовки, котра відображає логіку розвитку наук про спорт, здійснюється у безперервному циклі: психологія спорту – теорія спорту – психологія спорту. У межах цієї концепції розглядають структуру та особливості професійної підготовки, зміст широкого спектра знань, умінь, навиків й якостей спеціаліста-психолога.

Перший блок професійної підготовки – фундаментальні знання загальної, дитячої, вікової та педагогічної психології, психології розвитку й соціальної психології, що визначають психологічну освіту й успішність оволодіння майбутніми спеціалістами “культурним кодом” психологічної науки в цілому.

Другий блок – професійні вміння та навикі, віддзеркалюють рівень поінформованості щодо найрізноманітніших психологічних та педагогічних методів дослідження, навиків індивідуальної і групової психологічної діагностики, консультативної роботи, проведення різних бесід (діагностичної, психотерапевтичної). Цей блок визначає професійну практичну підготовку спеціалістів. Професійне становлення на цьому рівні пов’язано із двома видами труднощів. З одного боку, рівень суб’єктивних передумов накопичення досвіду часто зводиться до розвитку лише навиків й умінь, необхідних для ефективного психологічного забезпечення спортивної діяльності (тренувань, змагань), що формує вузьконаправленого фахівця, здатного вирішувати психологічні завдання, що знаходяться у вузькопрофесійній компетенції спортивного психолога. З іншого боку, успіх у спорті залежить від дії багатьох факторів, вплив яких на особистість спортсмена часто носить опосередкований характер. Так, якщо замість аналітичної оцінки проявів різних факторів, спеціаліст із спортивної психології буде використовувати механізми професійного копіювання, він принесе спортивній команді більше шкоди, ніж користі. На цьому рівні

підготовки акцент фокусується, зазвичай на психодіагностиці, оскільки, використовуючи декілька методик, простіше за все створити ілюзію професіоналізму. Групи таких фахівців пропонують послуги різним командам, проводять камуфляжну діагностику, видають керівництву інтегруючі, проте мало-зрозумілі дані, уникаючи, при цьому, у майбутньому відповідальності за результати своєї діяльності. Представники такого стилю заздалегідь ухиляються від інших видів діяльності спортивного психолога – розвитку, корекції, профілактики – оскільки така робота багатоаспектна й потребує реального професіоналізму.

У зв'язку із цим третій блок – це професійно-значущі якості практичного психолога, що відображують власне особливості його особистості. У цьому напрямі професійна підготовка повинна забезпечити розвиток інтегральних властивостей особистості спеціаліста, котрі спроможні мобілізувати когнітивні ресурси, схеми корекції поведінки, що необхідні для здійснення оперативного контролю за ситуацією спортивної діяльності й вирішення за їх допомогою наявних цілей й завдання.

Отже, професійна підготовка спортивного психолога повинна базуватися на цілісності, універсальності й індивідуальності особистості майбутнього спеціаліста. Зміст, логіка побудови, стратегія навчального плану залежить насамперед від мети, яка полягає у забезпеченні високого рівня теоретичних й практичних знань. У цілісному процесі професійної підготовки психолога спорту, враховуючи специфіку діяльності, зміну цілей й завдань навчання, можна виокремити три етапи:

Перший етап – 4 роки навчання – спрямований на створення фундаменту через глибоке вивчення всіх навчальних дисциплін університету. Це етап самопізнання, саморозкриття, самовизначення й саморозвитку студентів-спортсменів. На цьому етапі відбувається відкриття власних індивідуальних можливостей й особливостей через вибір наукового спрямування, керівника, кафедри та ін. Перспективи й динаміка зростання особистісного становлення упродовж перших років спілкування враховується у процесі відбору студентів на магістерський курс “Психолог спорту”. Це знаходить своє відображення у курсових, дипломних, науково-дослідницьких роботах, які студенти розробляють на кафедрі психології й

педагогіки, починаючи із другого курсу університету. В основу конкурсного відбору студентів вже безпосередньо після отримання диплому про освіту на рівні бакалавра покладено принцип рейтингової оцінки. До її складу входять: вміння самостійно обирати актуальну тему з психології спорту; проаналізувати, узагальнити й описати її у вигляді реферату; загальна й спеціальна (з виду спорту) орієнтація у сучасній літературі з психології спорту; ерудиція, вихованість, вміння ясно, зрозуміло й логічно формулювати власну думку.

Другий етап – професіоналізація, передбачає поглиблення й розширення теоретичних знань у різних галузях психологічної науки: вікової, педагогічної, медичної, диференціальної, що у поєднанні з особистим спортивним досвідом надасть можливість поєднати теоретичні знання із власним емпіричним досвідом у спорті.

Третій етап передбачає практику й проведення власного дослідження, матеріали якого слугують підставою для написання кваліфікаційної роботи. Організація дослідження з теми роботи в реальних умовах свого виду спорту й розробка програми діяльності психолога із конкретним спортсменом або командою дозволяє поглибити свої уявлення про різноманітні засоби й форми роботи психолога. Академічний процес в будь-якому вищому навчальному закладі поставлено, зазвичай, у певні формальні межі навчальних дисциплін. Це дає обмежену можливість викладачам у повній мірі враховувати особистісні цілі й пізнавальні запити студентів, зменшуючи через це їх зацікавленість й допитливість. Аналізуючи навчальну роботу студентів рівня магістрату, виявляючи за їх допомогою рейтинг тих або інших навчальних дисциплін, маємо можливість оперативно вносити корективи у щорічний навчальний план, включаючи у його зміст сучасні цікаві напрацювання. Сучасний вибір викладачів і студентів дозволяє впроваджувати зміни у зміст варіантів освіти психологів спорту, органічно об'єднувати широту й фундаментальність підготовки із вимогами професійної діяльності. Проте сфера психологічних знань про людину є безкінечною і на опанування її не вистачить багатьох років навчання та життя. Саме через це, питання про те, які психологічні знання найбільш потрібні спортивним психологам, особливо для їх практичної професійної діяльності, є традиційно актуальним.

У контексті означених позицій уточнюються дисципліни в навчальному плані підготовки психологів спорту в університеті, де, починаючи із 1994 року, здійснюється підготовка студентів за цією спеціальністю на рівні магістрату. Наприклад, зараз до навчального плану включено такі дисципліни, як: іноземна мова, обчислювальна техніка, психологія життєвого середовища, акмеологія, психологія суспільних зв'язків, педагогічна психологія, вікова психологія, практична психологія спортивної діяльності, психодіагностика у спорті, психорегуляція у спорті, соціальна психологія спорту, диференціальна психологія, психологія спортивної творчості, моніторинг психічних станів спортсменів, експериментальна психологія. Спецкурси за вибором: історія психології спорту, актуальні напрями сучасної загальної психології, гендерна психологія, психологія здоров'я, медична психологія.

Отже, навчальна програма підготовки магістрів зі спеціальності “Психолог спорту” складається із необхідного курсу фундаментальних психологічних (31,25% від загальної кількості годин) та професійно-орієнтованих (46,25%) наук. Закріплення теоретичних й спеціальних курсів передбачає практику у збірних командах (22,5%), написання й захист кваліфікаційної роботи. Теми магістерських робіт студентів пов'язані із плановою науково-дослідною роботою кафедри та з науковими інтересами викладачів. Підготовка й захист роботи вимагає від студента самостійності у виборі наукової гіпотези, проведенні психологічного дослідження, математичної обробки даних, аналізі та інтерпретації отриманих матеріалів. Метою практики є самостійне відпрацювання необхідних форм психологічного забезпечення підготовки спортсменів збірних команд: психодіагностика, психорегуляція, психотренінг, психологічна консультація й психокорекція. Специфіка професії спортивного психолога висуває особливі вимоги до особистості спеціаліста, а саме до розвитку професійної й особистісної рефлексії, яка є засобом професійного розвитку й становлення. Саме тому центральною лінією професійної підготовки психолога повинне стати особистісний вишкіл, що передбачає насамперед особистісне зростання майбутнього спеціаліста. Останнє, в свою чергу, неможливе без розвинутої професійної ідентифікації психолога, котра, на наш погляд, й повинна виступати стрижнем особистісної підготовки майбут-

нього практичного психолога. Професійна ідентифікація розглядається як невід’ємна складова професійної самосвідомості особистості, основні характеристики якої – прийняття ведучих професійних ролей, цінностей й норм, сформовані мотиваційні структури, наміри особистості до ефективної практичної діяльності. Професійна ідентифікація передбачає, з одного боку, особистісну рефлексію й усвідомлення себе як професіонала, а з іншого – прийняття себе й віру в себе як фахівця, котрий здатний не лише допомогти у вирішенні чужих психологічних проблем, але й справитися із власними. Важливим засобом розвитку особистості студента-психолога, його професійного становлення, окрім спортивного досвіду, є усвідомлення й подолання внутрішніх конфліктів, що природно супроводжують процес навчання й особистісного зростання.

Досвід підготовки спортивних психологів на магістерському рівні дозволив виокремити наступні внутрішні конфлікти студентів, що виникають на різних етапах підготовки, які позитивно впливають на розвиток професійної ідентифікації [7].

1. Конфлікт неузгодженості виникає, зазвичай, на початкових етапах підготовки у процесі опанування основних концептуальних положень психологічної науки. Суть цього конфлікту полягає у зіткненні теоретичних знань із психологічними знаннями, що сформовані на ґрунті життєвого досвіду.

2. Конфлікт Я-ідентифікації виникає у процесі вивчення курсу психодіагностики й інших дисциплін, що передбачають оволодіння психодіагностичними методиками, більшість із котрих студенти досліджують на собі. Об’єктивна інформація про свої особистісні якості, здібності, пізнавальні та інші можливості, у більшості випадків розбігається із уявленнями про себе, що сформована на базі особистісного досвіду.

3. Конфлікт “десемантизації”. Суть його полягає в тому, що у процесі засвоєння теоретичних знань, професійна свідомість студентів репрезентує собою більш або менш впорядковану сукупність знань, котра є достатньо автономною, закритою й часто не пов’язаною із професійним контекстом. Створена теоретична система знань є недостатньою для здійснення ефективної практичної діяльності, оскільки накладання готових теоретичних схем у практичній роботі

нерідко є неефективним із причини складності й нетривіальності психологічних проблем, з якими зустрічається психолог. Перед студентом постає необхідність здійснювання інтенсивної рефлексії, яка й руйнує наявний семантичний простір. Формується нове професійне поле усвідомлених, відрефлексованих особистістю професійних смислів.

4. Імітаційно-поведінковий конфлікт, із котрим студенти зустрічаються, насамперед, у процесі проходження практики, тобто у процесі навчально-тренувальної діяльності. Суть цього конфлікту у зіткненні двох видів рольової поведінки, навчально-рольової та професійно-рольової. Позитивний вихід із цього конфлікту можливий при умові сформованих професійних смислів, які створюють можливість успішного прийняття основних професійних ролей.

Розглянуті вище типи конфліктів сприяють успішній професійній ідентифікації лише за умови позитивного їх вирішення, тобто продуктивного виходу із них. Особистісний аспект навчання полягає в тому, щоб кожен студент мав можливість співвіднести знання методів із власним особистісним досвідом розуміння життя й професійних можливостей [8]. Психолого-педагогічна теорія й практика показує, що далеко не завжди взаємодія психологів та їх діяльність має позитивний вплив. Психолог може стати фактором або руйнування іншої особистості, якщо до неї підходить із позиції маніпулювання, дистанціювання, або розвитку особистості, зростання її самоповаги та саморозуміння. Залежить цей процес, насамперед, від рівня особистісної та професійної відповідальності, наявності навиків ефективно організації процесів міжособистісної взаємодії, вмінь використання психологічного інструментарію у відповідності до індивідуальних характеристик іншої людини, а також навиків особистої співучасті у цьому процесі.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. – 336 с.
2. Волянюк Н.Ю. Особливості вибору стратегії копінг поведінки тренерів-викладачів // Соціальна психологія, 2005. – №4 (12). – С. 101-112.
3. Завалишина Д.Н. Модели профессионального развития человека // Профессиональная пригодность: субъект-

- но-деятельностный подход. – М.: Изд-во: ИП РАН, 2004. – С. 55-78.
4. Казанцева Т.А. Особенности развития личности студентов-психологов //Профессиональная пригодность: субъектно-деятельностный подход / Под ред. В.А. Бодрова. – М.: Изд-во ИП РАН, 2004. – С. 209-217.
 5. Кудрявцев Т.В., Шегурова В.Ю. Анализ динамики профессионального самоопределения личности // Вопросы психологии, 1983. – №2. – С.51-59.
 6. Ложкин Г.В., Воронова В.И. Профессиональная подготовка студентов по специальности “Психология спорта” // Спортивный психолог, 2004. – №1. – С. 46-49.
 7. Ложкин Г.В., Чепелева Н.В., Повякель Н.И. Личностный рост психолога в системе профессиональной подготовки // Актуальные проблемы деятельности практических психологов. – Минск: МО, 1999. – Ч.1. – С. 24-27.
 8. Максименок С.Д. Общая психология. – М.: “Рефл-бук”, 1999. – 523 с.
 9. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
 10. Психология труда /Под ред. проф. А.В.Карпова. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – С. 249-268.
 11. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.

The article represents the analysis of present-day conceptions as for the professional personality’s development of the future sport-psychology. The meaningful analysis of the stages of sport-psychologists’ professional training is determined, the main internal conflicts which promote (on condition to be overcome) the development of professional identity are described.

Key words: professional development, personality, stages, conflicts.

Отримано: 29.09.2008.